

УДК 341.174(4):341.232:341.222

В. Ковальська,

аспірант кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства
 Національного університету «Одеська юридична академія»

МІСІЯ ЕУВАМ В АСПЕКТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ СУСІДСТВА

Європейську політику сусідства (далі – ЄПС) було започатковано 2004 р. з метою недопущення виникнення нових ліній розподілу між розширеним Європейським Союзом і його сусідами, а також для підвищення добробуту й безпеки країн Європейського Союзу (далі – ЄЄ) та його сусідів. Участь у цій політиці було запропоновано 16 найближчим сусідам ЄЄ: Алжиру, Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Єгипту, Ізраїлю, Йорданії, Лівану, Лівії, Молдові, Марокко, Окупованій палестинській території, Сирії, Тунісу та Україні.

Уперше ідею ЄПС було викладено в повідомленні Комісії «Ширша Європа – сусідство: нові межі стосунків зі східними та південними сусідами» від 11 березня 2003 р. [1]. У цьому документі відзначалося: «У наступне десятиліття здатність Союзу надавати безпеку, стабільність і сталий розвиток своїм громадянам буде невід’ємною від його інтересу до близького співробітництва із сусідами». Також вказувалося на взаємозалежність ЄС і сусідніх країн та інтерес ЄС до покращення добробуту й безпеки в цих країнах як частини роботи з підвищення відповідних показників ЄЄ.

Докладну стратегію налагодження добросусідських відносин із сусідніми країнами було описано в повідомленні Комісії «Європейська політика сусідства: стратегія» від 12 травня 2004 р. [2]. Серед пріоритетів цієї стратегії було вказано участь ЄЄ у покращенні втілення принципів верховенства права, стабільності й розвитку сусідніх країн, у сприянні вирішенню конфліктів. Серед методів наведено можливість участі ЄС у розв’язанні таких конфлік-

тів шляхом застосування європейської методології кризового управління.

ЄПС є переважно двосторонньою політикою ЄС та кожної окремої країни-партнера; пізніше вона доповнювалась регіональними й багатосторонніми ініціативами співробітництва, такими як Східне партнерство (2009 р.), Середземноморський союз (відомий також як Євро-середземноморське партнерство, або Барселонський процес, що був запущений у 2008 р.), а також Синергія Чорного моря (2008 р.).

У межах ЄПС ЄС пропонує сусідам привілейовані відносини, побудовані на відданості спільним цінностям, таким як демократія, права людини, верховенство закону, добре управління (good governance), ринкова економіка та сталий розвиток. ЄПС виходить за межі існуючих відносин, пропонуючи політичний союз та більш глибоку економічну інтеграцію, підвищення мобільності й покращення міжособистісних контактів [3].

ЄПС реалізується незалежно від процесу розширення ЄС та припускає паралельне співробітництво в межах політики сусідства й інші форми інтеграції, у тому числі перспективу членства. Центральне місце в ЄПС посідають двосторонні плани дій між ЄС і кожною з держав-партнерів. Вони передбачають програму політичних та економічних реформ у короткостроковій і середньостроковій перспективі від 3 до 5 років. Після спливу терміну дії перших планів приймаються наступні документи у формі Угод про партнерство та співробітництво, або Угод про асоціацію. Зрештою, ЄПС передбачає принцип інтеграції без вступу (integration without accession).

Особливістю здійснення ЄПС у Східній Європі стало те, що від початку вона проводилась на двосторонній основі. Якщо в країнах Середземномор'я політика мала переважно характер односторонніх дій ЄС, то на сході її інструментами стали численні двосторонні й багатосторонні угоди та різноманітні види спільної діяльності, у тому числі робота спеціальних місій ЄС. Це зумовлюється загальною спрямованістю ЄПС у Східній Європі на врегулювання конфліктів [4], що неможливо реалізувати в односторонньому порядку. Для цього необхідне прагнення сторін, які перебувають у конфлікті, взаємодіяти з ЄС, тоді як останній може надати певний імпульс до співробітництва сторін між собою та створити умови для переговорів як посередник, а також виділити засоби для реалізації проектів, пов'язаних із вирішенням конфлікту.

Що стосується безпосередньо конфлікту в Придністров'ї, пропозиції ЄС, окреслені Європейською Комісією, зводились до кризового врегулювання, фінансування постконфліктної відбудови та підтримки зусиль ОБСЄ й інших медіаторів. Позиція ЄС станом на 2004 р. не містила конкретних пунктів щодо фактичної участі ЄС у розв'язанні конфлікту. Однак необхідно зазначити, що ЄС від початку заявив про спільну відповідальність щодо врегулювання конфлікту, чим було створено підстави для подальшої роботи в цій сфері [5, с. 369–386].

Конкретні зусилля щодо вирішення придністровського конфлікту здійснювались у межах двосторонніх планів дій «Україна – Європейський Союз» та «Європейський Союз – Молдова». Повставлені в них завдання відрізнялись обережністю, однак все ж дозволяли говорити про прийняття всіма сторонами на себе правових зобов'язань. Так, за Планом дій «Україна – Європейський Союз» від 12 лютого 2005 р. сторони погоджувались прийняти на себе спільну відповідальність у запобіганні та врегулюванні конфліктів. Одним із пріоритетів діяльності сторін визнава-

лося посилення співробітництва з питань «спільної сусідської й регіональної безпеки, зокрема щодо вироблення ефективного рішення придністровського конфлікту в Молдові, у тому числі вирішення прикордонних питань» [6].

Також Україна зобов'язалась у співробітництві з Молдовою докладати зусиль із мирного врегулювання придністровського конфлікту, розвивати співробітництво з Молдовою з прикордонних питань на всьому українсько-молдавському кордоні, у тому числі ефективний обмін інформацією щодо потоків товарів і людей, які перетинають спільний кордон. Цікаво, що задля підвищення досвіду України у відповідних питаннях на неї було покладено зобов'язання брати участь у поліцейській місії ЄС у Боснії та Герцеговині, а також у поліцейській місії ЄС у Македонії. ЄС у свою чергу зобов'язався брати подальшу участь у підтримці вирішення конфлікту, у тому числі підтримувати відповідні зусилля ОБСЄ й посередників, а також надавати Україні експертну та консультативну підтримку.

План дій «Молдова – Європейський Союз» від 22 лютого 2005 р. торкнувся більш широкого кола питань, пов'язаних із придністровським конфліктом, адже його вирішення було визнано одним із ключових завдань цього акта [7]. Зокрема, ЄС визнав своїм зобов'язанням сприяти розв'язанню конфлікту з використанням усіх наявних у його розпорядженні інструментів та у взаємодії з ОБСЄ. Взаємні зобов'язання сторін було конкретизовано в окремому параграфі 2.2 документа. Серед них було зазначено такі зобов'язання, як підтримка зусиль у галузі вирішення придністровського конфлікту на умовах поваги до суверенітету й територіальної цілісності Молдови в межах її кордонів, визнаних на міжнародному рівні, гарантоване дотримання демократії, верховенства права, закону й прав людини, а також налагодження співробітництва між Молдовою та ЄС у питаннях розв'язання придністров-

ського конфлікту, у тому числі пост-конфліктного врегулювання. ЄС зобов'язався збільшити підтримку ОБСЄ й інших посередників у цьому процесі, докласти зусилля із забезпечення виконання державами своїх зобов'язань із вирішення конфлікту та розширювати політичний діалог між Молдовою та ЄС у його розв'язанні.

Розроблені в 2005 р. плани дій для України й Молдови варто розглядати у світлі того факту, що в результаті розширення Європейського Союзу в 2004 р. та 2007 р. між ним і вказаними країнами виник спільний кордон, а отже, проблеми, з якими зустрічаються Україна й Молдова у врегулюванні конфлікту в Придністров'ї, перестали бути для ЄС абстрактними, отримавши абсолютну конкретний зміст і значущість. Зрештою, саме це стало остаточним поштовхом до розгортання Місії Європейського Союзу з надання прикордонної допомоги Республіці Молдова та Україні (далі – EUBAM).

У контексті ЄПС EUBAM відіграє подвійну роль. По-перше, вона просуває наближення до стандартів і передової практики ЄС у галузях управління кордонами в Молдові й Україні. По-друге, ця місія проводить діяльність як нейтральний технічний радник у врегулюванні придністровського конфлікту. Обидва елементи дозволяють надавати безпосередню підтримку прагненням держав-членів ЄС і сусідів ЄС до регіональної безпеки, стабільності та процвітання. Стабільність і процвітання сусідів забезпечують умови для розвитку торгівлі та сприяють економічним успіхам ЄС.

У діяльності EUBAM щодо реалізації ЄПС можна виділити два основні аспекти: економічний і безпековий. Причому окремі заходи (наприклад, ті, що здійснюються в митній сфері) можуть мати як економічну, так і безпекову спрямованість.

Економічна складова полягає насамперед в організації руху товарів на українсько-молдавському кордоні таким чином, щоб цей рух був мак-

симально швидким та сприяв максимальній легальності міжнародної торгівлі, у тому числі в аспекті правил походження товару. Упродовж усього молдавсько-українського кордону Місія EUBAM підтримує зусилля, спрямовані на підвищення ефективності прикордонних перевірок, що сприяє легальній торгівлі за допомогою таких засобів, як раціоналізація прикордонних і митних перевірок, підтримка ефективного використання ресурсів прикордонних та митних служб задля встановлення загроз і забезпечення зацікавлених сторін необхідною інформацією.

Ще Угода між Молдовою та ЄС про партнерство й співробітництво 1994 р. передбачала обмін інформацією, покращення методів діяльності, введення спільної номенклатури та єдиного адміністративного документа щодо товарів, запровадження сучасних систем митної інформації, організації семінарів і навчальних програм [8]. Аналогічні норми містилися в Угоді про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС [9].

Плани дій для України й Молдови 2005 р. розширювали та доповнювали зобов'язання сторін щодо митного контролю. Зокрема, план дій щодо України містив норми про впровадження митного контролю, заснованого на аналізі ризиків і визначенні необхідного організаційного забезпечення, удосконаленні функціонування митниць, спрощенні й модернізації митних процедур. Планувалося впровадити підхід «єдине вікно» для всієї документації, пов'язаної із зовнішньоторговельними операціями та контролем, насамперед шляхом активізації співробітництва всіх служб, які працюють на кордоні. Передбачалося започаткувати механізм постійного інформування й надання консультацій суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності щодо законодавства та процедур здійснення експортних та імпорتنих операцій. Важливими були також норми про забезпечення підвищення кваліфікації працівників митної служби.

Положення плану дій для Молдови щодо митниць були навіть більш амбітними. Згідно з ними планувалося запровадження принципу митного контролю на підставі аналізу, відбору ризиків і створення релевантних контрольних рамок, спрощення й демократизації митних процедур усередині країни та на кордоні, консолідації адміністративних сил держави в забезпеченні ефективного контролю походження товарів, грамотного застосування правил визначення цінності на митниці. Як і для України, планувалося впровадження системи єдиного вікна щодо всіх документів, які стосуються міжнародної торгівлі, та відповідного контролю: від покращення кооперації між митними службами й іншими агенціями, які діють на кордоні, до створення механізму постійних суспільних консультацій у галузі регламентації митних процедур. Планувався подальший розвиток співробітництва між ЄС та Молдовою стосовно контролю, побудований на базі оцінки ризиків щодо товарів імпорту, експорту й транзиту.

Вказані норми покладають зобов'язання насамперед на українську та молдавську сторони. ЄС виступає радше зразком і контролером виконання взятих на себе Україною й Молдовою зобов'язань. Створення та подальша діяльність EUBAM дозволили Європейському Союзу зайняти більш активну позицію, що дозволяє безпосередньо впливати на виконання Україною й Молдовою взятих на себе зобов'язань на одній із ділянок їхнього спільного кордону. Хоча митний контроль і розвиток митного законодавства в цілому залишаються суверенною справою держав, EUBAM виконує щодо них контрольні функції, перевіряє стан дотримання законодавства та митних процедур, може втручатись у реалізацію цих процедур, а найголовніше – допомагає в навчанні й підвищенні професійного рівня українських і молдавських митників, привносить у їхню діяльність кращі практики, розроблені в ЄС.

Повноваження Місії EUBAM та її персоналу в митній сфері є досить широкими. Зокрема, експерти Місії EUBAM мають право звертатись із запитом до керівництва митного чи прикордонного органу для здійснення повторних перевірок будь-яких партій вантажів, щодо яких раніше було накладено й стягнуто митні платежі. При цьому вантаж, а також транспортні засоби, якими цей вантаж перевозився, не мають права залишати митну територію до завершення процедури. Персонал EUBAM також має повноваження копіювати митні документи на товар, що імпортується, супроводжувальні комерційні документи, бути присутнім і спостерігати за процесом митного оформлення вантажів [10]. Окрім цього, представники EUBAM приділяють увагу проекту, спрямованому на створення системи обміну даними митних органів та інформацією про вантажопотік між відповідними адміністраціями Молдови й України.

У зв'язку із цим необхідно підкреслити, що до моменту встановлення між Україною та Молдовою у 2006 р. нового режиму митної діяльності щодо Придністров'я міжнародна спільнота розглядала товар, який походить із території невизнаної республіки, як такий, що вироблений у Молдові. Це у свою чергу не заважало Придністров'ю самостійно здійснювати зовнішньоторговельні операції, а придністровським товарам – проходити митне оформлення в митних органах ЄС, адже за угодою 1994 р. ЄС узяв на себе обов'язок утримуватись від будь-яких дискримінаційних дій щодо компаній, які перебувають на території Молдови, а отже, і на території Придністров'я. З одного боку, угоду 1994 р. було укладено між визнаними суб'єктами міжнародного права без участі Придністровської Молдавської Республіки. З іншого боку, на момент її підписання будь-які винятки правового характеру щодо Придністровського регіону, а також учасників зовнішньоекономічної діяльності, які зареєстровані на території цього регіо-

ну, були відсутні. Отже, ніщо не забороняло виробникам на території Придністров'я для цілей зовнішньої торгівлі вважатися молдавськими.

Важливим було також те, що Молдова та Європейський Союз погодились із принципом вільного транзиту, а також узяли на себе зобов'язання забезпечити вільний транзит через свою територію товарів, які походять із митних територій інших країн. Оскільки ЄС де-юре розглядав і розглядає територію Придністров'я як частину Молдови, молдавська сторона не могла обмежити транзит вантажів, що надходять із Європи, через молдавську територію на адресу економічних агентів Придністров'я.

Як підтримку можливостей зі зміцнення довіри в питаннях митної справи й торгівлі Молдови та Придністров'я в межах EUBAM було підготовлено документ під назвою «Молдова та Придністров'я: шлях до створення єдиного економічного простору». Цей документ цікавий тим, що, визнаючи суверенне верховенство Молдови над Придністров'ям із правової позиції, EUBAM визнала той очевидний факт, що фактично ці два суб'єкти мають різні економіки. Економічна інтеграція розглядалась як необхідна передумова інтеграції політичної через визнання сторонами спільних інтересів і взаємозалежності.

У світлі цих проблем діяльність Місії EUBAM на кордоні між Україною та Молдовою (де-факто – Україною й Придністров'ям) носила політичний відтінок і допомагала Молдові та Україні в створенні штучної економічної «резервації», яка мала перейти в правове поле Республіки Молдова, підпорядкувавши свої експортно-імпорتنі операції молдавській стороні.

За підсумками першого року роботи Місії EUBAM було складено звіт, у якому констатувалось, що вільні економічні зони Молдови використовуються нецільовим чином задля незаконного імпорту товарів на територію країни. Було виявлено низку афер із визначен-

ням митної вартості деяких товарів із метою набуття незаконного прибутку з пільгового митного режиму всередині Співдружності Незалежних Держав, а також задля уникнення грошових виплат в Україні та інших державах, транскордонного шахрайства з ПДВ [11, с. 18]. До цього звіт 2007 р. додав виявлені факти маніпуляцій із сертифікатами походження товарів таким чином, щоб товари, вироблені за межами Співдружності Незалежних Держав, проходили митне оформлення як такі, що походять зі Співдружності Незалежних Держав, і підпадали під пільговий режим митного оформлення, встановлений у Співдружності Незалежних Держав [12, с. 13].

Звіт, складений за результатами перших 5 років роботи Місії EUBAM, констатував помітний прогрес у боротьбі з виявленими проблемами. Зокрема, відзначались успіхи запроваджені системи постмитного контролю й аудиту, розвиток інфраструктури митних підрозділів. Водночас вказувалось на наявні недоліки, зокрема й на необхідність подальшої боротьби з корупцією в митних органах. У звіті відзначалося, що махінації з податками, митними платежами та корупція стають можливими переважно внаслідок самого стану конфлікту, що виводив значну кількість ринкових гравців із правового поля. Констатувалося, що економічних операторів Придністров'я варто спонукати до легальної торгівлі, зокрема й оформлення вантажів. Необхідно гарантувати повне сприяння правилам походження товарів та автономним торговельним преференціям, які надаються ЄС Молдові [13, с. 20] без дискримінації для товару, що походить як із території власне Молдови, так і з Придністров'я.

Водночас високу оцінку ЄС отримала робота самої Місії EUBAM. Як вказувалось у документі спільної робочої групи «Реалізація європейської політики сусідства у 2010 р.», що був підготовлений для Європейської Комісії під керівництвом Високого пред-

ставника ЄС із закордонних справ та безпекової політики, Україна повною мірою продовжує віддану й конструктивну участь у роботі Місії EUBAM. За підтримки EUBAM було ще більше зміцнено професійний потенціал українських митних і прикордонних служб, потенціал міжвідомчої співпраці в межах України, а також співробітництво між Республікою Молдова та Україною [14, с. 9–10].

Як уже згадувалось, другим важливим компонентом діяльності EUBAM став безпековий. Робота EUBAM відіграла помітну роль у підвищенні безпеки східних кордонів ЄС, насамперед завдяки зусиллям Місії EUBAM, спрямованим на подолання контрабанди, боротьбу з незаконними каналами постачання зброї й наркотиків.

У першому річному звіті EUBAM 2006 р. вказано, що Місія EUBAM не може підтвердити існування значних обсягів контрабанди зброї. Було встановлено, що закиди про активну участь верхівки Придністровської Молдавської Республіки в транснаціональних злочинах, таких як торгівля наркотиками, зброєю й людьми, у цілому не відповідають дійсності [15, с. 36]. Водночас констатувалось виявлення маршруту нелегальної міграції через північ Молдови в Україну, а потім у країни ЄС. Такий же маршрут використовувався для контрабанди наркотиків (зокрема, великих партій марихуани) і незначних партій зброї.

На базі отриманої в перший рік роботи Місії EUBAM інформації було визначено подальші напрями співробітництва між Україною, Молдовою та ЄС щодо підвищення ефективності політики й заходів боротьби з незаконним виробництвом, постачанням та обігом наркотичних і психотропних речовин, у тому числі запобігання розповсюдженню рецептурних хімічних субстанцій, а також запобігання й скорочення вживання наркотичних речовин. Таке співробітництво ґрунтується на взаємних консультаціях і координації дій сторін щодо заходів у різноманітних галузях,

пов'язаних із використанням наркотичних речовин.

На прохання молдавських та придністровських партнерів EUBAM у 2010 р. випустив Білу книгу, у якій було викладено механізм покращення контролю над міграційними потоками через Придністров'я, зокрема й шляхом створення нових міграційних постів [16, с. 16].

У ході зустрічі 12 березня 2012 р. обговорювався запропонований молдавською стороною «Неофіційний документ про заходи з контролю над міграційними потоками через Придністров'я в контексті діалогу між ЄС та Молдовою щодо лібералізації візового режиму». Більшість зазначених у цьому документі заходів відображали пропозиції, викладені в Білій книзі EUBAM. Особливо це стосувалося заходів, що передбачались усередині країни на національному рівні [16].

Запровадження під егідою EUBAM окремих елементів європейської політики сусідства в безпековій сфері сприяло розвитку відносин України та Молдови не лише з ЄС, а й із НАТО. Невипадково в цільових планах «Україна – НАТО» [17] прикордонним і митним службам було наказано забезпечити неухильне виконання Меморандуму про взаємодію між урядами України та Молдови, Європейською Комісією та EUBAM.

Завдяки вказаній участі EUBAM перетворилась на унікальний інструмент ЄС у межах політики сусідства, за допомогою якого Європейський Союз прагнув, з одного боку, сприяти розвитку законної торгівлі й пересуванню осіб, а з іншого – гарантувати безпеку своїх громадян та боротися зі злочинністю.

Ключові слова: Місія EUBAM, прикордонна допомога, придністровський конфлікт, план дій, європейська політика сусідства.

Діяльність EUBAM варто розглядати у світлі європейської політики сусідства – у напрямі спільної зовнішньої й безпекової політики Євро-

пейського Союзу, започаткованої в 2004 р. в період стрімкого розширення Європейського Союзу. Ця політика мала на меті усунення старих та уникнення появи нових ліній розподілу між Європейським Союзом і його сусідами, а також підвищення безпеки Європейського Союзу та його держав-членів шляхом створення навколо кордонів Європейського Союзу зони безпеки й добробуту. Розгортання спеціальних місій із метою допомоги державам-сусідам у врегулюванні криз є одним з інструментів Європейського Союзу в реалізації європейської політики сусідства.

Деятельность EUBAM следует рассматривать в свете европейской политики соседства – в направлении общей внешней политики и политики безопасности Европейского Союза, основанной в 2004 г. в период стремительного расширения Европейского Союза. Эта политика имела целью устранение старых и предотвращение появления новых линий распределения между Европейским Союзом и его соседями, а также повышение безопасности Европейского Союза и его государств-членов путем создания вокруг границ Европейского Союза зоны безопасности и благосостояния. Развертывание специальных миссий с целью помощи государствам-соседям в урегулировании кризисов является одним из инструментов Европейского Союза в реализации европейской политики соседства.

EUBAM activities should be considered as a part of the European Neighborhood Policy – in the direction of the Common Foreign and Security Policy, which was launched in 2004 during the rapid expansion of the European Union. This policy was intended to eliminate old and to avoid the emergence of new dividing lines between the European Union and its neighbors, as well as increasing security of the European Union and its Member States by creating a

zone of security and prosperity around the borders of the European Union. The deployment of special missions to help neighboring states in crisis management is one of the European Union instruments in the implementation of the European Neighborhood Policy.

Література

1. Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours : Communication from the Commission to the Council and the European Parliament (Brussels, 11 March 2003). – COM(2003)104. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf.
2. European Neighbourhood Policy – Strategy paper Communication from the Commission (12 May 2004). – COM/2004/0373. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=celex:52004DC0373>.
3. Линкявичус Л. Политика соседства Европейского Союза по отношению к Украине / Л. Линкявичус [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eu.prostir.ua/data?t=2&q=181459>.
4. Поскребышева Е.С. Европейская политика соседства: опыт реализации в отношении Молдовы и Грузии / Е.С. Поскребышева, С.В. Старкин // Современные исследования социальных проблем: электронный научный журнал. – 2014. – № 5. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://journal-s.org/index.php/sisp/article/download/5201420/pdf_691.
5. Sasse G. The European Neighbourhood Policy and Conflict Management: A Comparison of Moldova and the Caucasus / G. Sasse // Ethnopolitics. – 2013. – № 8(3). – P. 369–386.
6. План дій «Україна – Європейський Союз» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_693.
7. План действий «Европейский Союз – Республика Молдова» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.undp.md/border/Download/66.doc.
8. Partnership and Cooperation Agreement between the European Union and the Republic of Moldova of 28 November 1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2007/august/tradoc_135737.pdf.

9. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/998_012/page.

10. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України, Урядом Республіки Молдова та Європейською Комісією щодо місії Європейської Комісії з надання допомоги в питаннях кордону в Україні та Республіці Молдова від 7 жовтня 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_235.

11. Миссия Европейского Союза по приграничной помощи Молдове и Украине: годовой отчет (2005–2006 гг.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eubat.org/wp-content/uploads/2007/06/EUBAM-Annual-Report-200506-RU.pdf>.

12. Миссия Европейского Союза по приграничной помощи Молдове и Украине: годовой отчет (2007 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eubat.org/wp-content/uploads/2008/06/20101118134908701262Report_2007.pdf.

13. Миссия Европейского Союза по приграничной помощи Молдове и Украине: отчет о проделанной работе (2005–2010 гг.). Основные достижения партнерских служб в управлении границей за пять лет деятельности EUBAM. План действий EUBAM на 8-ю фазу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eubat.org/wp-content/uploads/2015/11/Progress-Report-2005-2010-RUS.pdf>.

14. Реалізація Європейської політики сусідства у 2010 р. Звіт про реалізацію політики в Україні : документ Спільної робочої групи на додаток до Спільного повідомлення для Європейського Парламенту, Ради Європейського Союзу, Економіко-соціального комітету та Комітету регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_a44.

15. Коробов В.К. Украинский вклад в формирование общего днестровско-причерноморского экономического макрорегиона / В.К. Коробов // Молдова – Приднестровье: общими усилиями к успешному будущему. – Кишинев : Sudrag, 2009. – С. 29–46.

16. МИССИЯ Европейского Союза по приграничной помощи Молдове и Украине: годовой отчет (2012 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eubat.org/wp-content/uploads/2015/11/20130416162832288560Report_2012_RUS-fin.pdf.

17. Цільовий план «Україна – НАТО» на 2009 р. у рамках Плану дій Україна – НАТО : затверджений Наказом Президента України від 7 серпня 2009 р. № 600/2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/116/2009/page> ; Цільовий план «Україна – НАТО» на 2008 р. у рамках Плану дій Україна – НАТО : затверджений Наказом Президента України від 1 квітня 2008 р. № 289/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/116/2009/page>.

